

Psykiatrihistoriska perspektiv

Arvet efter Foucault i skandinavisk och internationell psykiatrihistoria

Cecilia Riving, Jette Møllerhøj, Pernille Sonne

Psykiatrihistoria har varit föremål för ett ökat intresse under de senaste decennierna, både i den internationella och den skandinaviska forskningen. Från att tidigare ha tilldragit sig uppmärksamhet främst från skräfts egna företrädare, med uppbyggliga och framgångsbetonade skildringar som följd, har forskningsområdet betydligt utvidgats, främst som resultat av Michel Foucaults banbrytande *Vansinnets historia under den klassiska epoken*, i svensk utgåva 1973. Foucault blev en av inspiratorerna till den antipsykiatriska inriktningen som växte fram under 1960- och 70-talen och som karaktäriserades av en ibland ganska hätsk kritik både av den institutionaliserade mentalvården och av den psykiatriska vetenskapen. I den nya psykiatrikritik som växte fram var det grundläggande att betrakta sinnessjukdom som ett socialt fenomen snarare än en biologisk sjukdom. Psykisk sjukdom var en socialt skapad avvikelse, en stämpel framtvungen av psykiatrin för att tjäna diverse ideologiska syften. Mentalsjukdom skulle betraktas i en social kontext och i relation till den psykiatriska vetenskap som bar skulden till dess existens.¹

Antipsykiatrin lade grunden för en revisionistisk forskningstradition som har visat sig mycket livskraftig inom den psykiatrihistoriska forskningen. Utifrån teorier om social kontroll där inspärningen av sinnessjuka ofta betraktats som resultatet av den västerländska borgerlighetens rädsla för det avvikande och irrationella har man kritiskt ifrågasatt humaniserings- och civiliseringsperspektiv och istället anlagt en disciplineringssteoretisk vinkel.² Psykiatrin och sinnessjukvården har framställts som repressiva kontrollinstrument i händerna på nitiska ämbetsmän och makthungriga läkare, ute efter att stänga in de avvikande, de onyttiga och de samhällsfarliga. Sociologiska teorier om stämpling (*labeling*) av avvikelse och medikalisering har också bidragit till den psykiatrikritiska forskningen genom sitt fokus på den psykiska avvikelens sociala karaktär och på den medicinska vetenskapens funktion som samhällelig disciplinering.

Den revisionistiska psykiatrihistorien har fått ett stort genomslag både i internationell och i skandinavisk forskning.³ Studier av 1800-talets och 1900-talets psykiatri utifrån teorier om makt, kontroll och normalisering har producerats i mängd. Foucaults betydelse för den psykiatrihistoriska forskningen kan knappast överskattas. Hans namn gör sig ständigt påmint när man närmar sig detta ämnesområde och kräver ställningstagande från forskarens sida. Att Foucault fortfarande spelar en viktig roll för den historiska forskningen demonstreras inte minst av det faktum att det utkommit ett par antologier som enbart inriktar sig på att utvärdera och omvärdera hans bidrag till den akademiska diskussionen. I *Reassessing Foucault: Power, medicine and the body* från 1994 lyfter ett antal forskare fram den potential som de menar ligger i Foucaults tänkande och hur fruktbart det kan vara att använda hans teser som teoretisk språngbräda. I *Rewriting the history of madness: Studies in Foucault's "Histoire de la folie"* från 1992 fokuseras explicit på Foucaults inflytande på den psykiatrihistoriska forskningen och vad detta inflytande har inneburit för disciplinens utveckling och formande.

Den revisionistiska psykiatrikritiska forskningen med Foucault i spetsen växte fram som en reaktion mot den förskönande och föga problematiserande forskning – så kallad whig-historia – som tidigare bedrivits i ämnet. Efterhand slog myntet om och en reaktion mot revisionismen gjorde sig allt mer gällande.⁴ Denna reaktion har tagit sig olika uttryck. Medan vissa helt velat ta avstånd från disciplinerings-teoretiska perspektiv och istället framhållit psykiatrins humanitära karaktär har andra tagit till sig delar av den revisionistiska kritiken men efterfrågat större nyansering och problematisering. Istället för att betrakta psykiatrin utifrån snäva tolkningsramar som enbart framhäver renodlad disciplinering eller renodlad civilisering måste man bredda perspektiven och ta hänsyn till en mängd olika aspekter. I den relativt nyutkomna antologin *The confinement of the insane: International perspectives 1800–1965* är syftet att erbjuda nya och bredare perspektiv på psykiatrins historia utifrån ett antal källnära empiriska studier av psykiatriska institutioner i olika länder vid olika tidpunkter. I inledningen argumenteras för att den rigida och föga fruktbara skiljelinjen mellan disciplinering och civilisering måste luckras upp.⁵ Psykiatrin och sinnessjukvården måste betraktas som en mångsidig verksamhet, där både repressiva och humanitära element kan ingå. Psykiatrin är både behandling och kontroll, fyller olika funktioner i olika sammanhang.

Som en reaktion mot det makroperspektiv och de uttalade ideologiska motiv som präglade den revisionistiska forskningen har man under senare decennier strävat efter mer empiriska och mikrohistoriska analyser som riktar in sig på de konkreta processer som ägde rum i samspelet mellan olika instanser – läkare, patienter, familj, grannar, lokala myndigheter och så vidare. Företrädare för denna tredje riktning inom psykiatrihistorien – ibland kallad

”post-revisionistisk” eller ”post-foucaultiansk” – har argumenterat för nödvändigheten av att lyfta in lokalsamhällets betydelse i den psykiatrihistoriska forskningen, att studera det komplexa samspel som ägde rum mellan de inblandade aktörerna.⁶ De abstrakta och generaliserande perspektiv som utmärkte den revisionistiska historieskrivningen har på så vis ersatts av empirinära och detaljerade mikrostudier som lyfter fram och belyser den vardagliga interaktionen mellan representanter för lokalsamhället och psykiatrin, den konkreta process då människor blev intagna eller utskrivna från institutionen. Genom en analys av den dagliga interaktionen i lokalsamhället lyfts de helt konkreta beslutsgrunderna och handlingsalternativen fram. Framlyftandet av lokalsamhällets betydelsefulla roll i utpekandet och institutionaliseringen av sinnessjuka individer har inneburit att den starka fokuseringen på makt och kontroll har fått revideras – social kontroll kan förvisso ha utövats men i så fall inte uteslutande – eller ens främst – av prestigefixerade psykiatriker eller borgerskapets ledande skikt utan istället av den sjukas närmaste omgivning – anhöriga, grannar, lokala myndigheter.⁷

Den psykiatrihistoriska forskningen i Skandinavien utgör ett förhållandevis nytt men samtidigt blomstrande forskningsområde. En rad psykiatrihistoriska avhandlingar har författats i Sverige under de senaste tjugo åren medan fältet fortfarande är relativt outforskat i Danmark och till viss del också i Norge.⁸ Under senare år har en givande kontakt etablerats mellan forskare med psykiatrihistorisk inriktning i Skandinavien, en kontakt som resulterat i ett antal gemensamma konferenser och forskningsnätverk. Detta temanummer har sitt ursprung i en psykiatrihistorisk konferens som hölls på Historiska institutionen vid Lunds universitet den 11–12 maj 2006: ”Psykiatrihistoriska perspektiv – arvet efter Foucault i skandinavisk och internationell psykiatrihistoria”. Syftet med konferensen var att sätta fokus på de teoretiska perspektiv som dominerar inom pågående skandinavisk psykiatrihistorisk forskning samt hur dessa perspektiv förhåller sig till ett internationellt forskningsläge. Skandinavisk psykiatrihistoria har i hög grad varit influerad av teoretiska strömningar i den europeiska, främst brittiska, forskningen. Foucault har också här ofta fungerat som en inspirationskälla att ta avstamp ifrån – kontrollperspektivet finns väl företrätt under senare decennier. Men frågan är var den skandinaviska psykiatrihistorien befinner sig idag? Vilka teoretiska perspektiv dominerar? Befinner vi oss i en ”post-foucaultiansk” era? Hur förhåller sig forskningen i Danmark, Norge och Sverige till den internationella teoribildningen inom ämnet? Dessa frågor har relevans inte bara för den psykiatrihistoriska forskningen utan kan också ställas till andra historiska fält som haft en liknande historiografisk utveckling – till exempel generell medicinshistoria, vetenskapshistoria eller forskning kring socialpolitik och sociala institutioner.

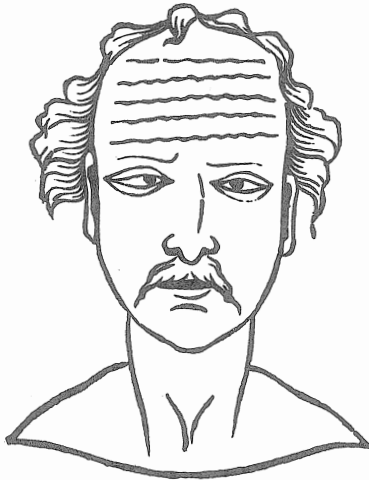
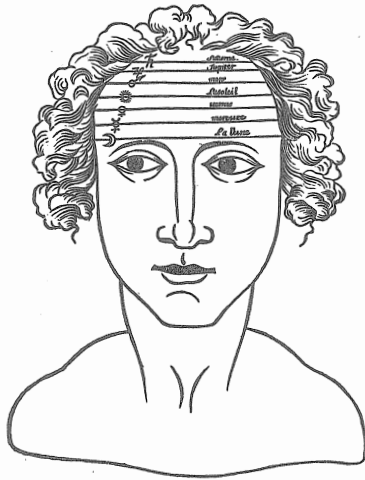
Konferensen gav en mycket god bild av den psykiatrihistoriska forskning som bedrivs i Skandinavien för tillfället. De presenterade texterna hade stor tematisk och kronologisk spännvidd och visade på mångfalden inom den forskning som bedrivs. Medan vissa deltagare var tydligt influerade av den post-revisionistiska traditionen med fokus på lokalsamhällets betydelse lyfte andra fram Foucault som en viktig teoretisk inspiratör. Något som blev tydligt under konferensen var att arvet efter Foucault är mångtydigt. Dels har Foucault en central roll som inspiratör, en forskare som på ett mer överordnat plan präglar vår blick och därigenom får betydelse för vad vi över huvud taget ser och gör till föremål för psykiatrihistoriska analyser. Dels har Foucault bidragit med tankegods som mer direkt blir omsatt i konkreta analyser. De artiklar som ingår i detta psykiatrihistoriska temanummer har valts ut för att de tydligt anknyter till arvet efter Foucault och på olika vis utgår från en foucaultiansk begreppsanvändning i sina analyser. Den röda tråd som de bildade under konferensen kommer alltså att löpa vidare även genom detta temanummer.

Det framgick under konferensen att Foucault fortfarande spelar en stor roll inom den psykiatrihistoriska forskningen men utifrån delvis nya perspektiv. Foucaults verk *Vansinnets historia under den klassiska epoken* brukar framhållas som en betydelsefull inspirationskälla för psykiatrihistoriker. De texter som presenterades på konferensen var dock i betydligt större utsträckning influerade av Foucaults senare arbeten där han hunnit utveckla sina teorier om makt och subjektivitet (Bjørn Hamre), det relationella maktbegreppet (Svein Atle Skålevåg), hysteri och kön (Hilde Bondevik), governmentality (Kari Ludvigsen), den kliniska blicken (Katarina Piuva) samt vetandets arkeologi (Patrik Möller). Det är uppenbart att Foucaults betydelse som teoretisk inspiratör lever kvar samt att användningen av hans teorier ständigt förnyas och utvecklas i olika riktningar. Artiklarna illustrerar att det i en skandinavisk psykiatrihistorisk kontext inte är tal om en post-foucaultiansk era. Det handlar snarare om en nyorientering mot de senare delarna av Foucaults författarskap, en tendens som också är märkbar inom andra historiska subdiscipliner.

Därmed inte sagt att artiklarna nödvändigtvis är representativa för all psykiatrihistorisk forskning som bedrivs i Skandinavien idag, en forskning som snarare utmärks av mångfald och variation än ensidighet. De utgör däremot tecken på en märkbar och intressant trend som förtjänar att lyftas fram. Artiklarna utgör ett av flera fält i en mångfacetterad och mångfaldig psykiatrihistorisk forskningstradition. Konferensen gav inte något entydigt svar på i hur pass stor omfattning denna mångsidighet kan tolkas i termer av post-revisionism. Ett gemensamt drag kunde dock identifieras – deltagarna verkar drivas av ambitionen att få kunskap om och inblick i psykiatrisk praxis i det förflutna. Härigenom representerar de en annan infallsvinkel än

den politiserade revisionistiska psykiatrihistoria som ofta innehöll uttalade ställningstagande till psykiatrisk vetenskap och praxis. Temanumret vittnar om att skandinavisk psykiatrihistoria utgör ett spännande och dynamiskt forskningsområde som befinner sig i ett intressant utvecklingskede.

1. Se Mark Micale & Roy Porter (red.), *Discovering the History of Psychiatry*, Oxford 1994, s. 7–8 och Elaine Showalter, *The Female Malady. Women, Madness and English Culture 1830–1980*, London 1987, s. 221–222.
2. Några tydliga exempel utgörs av David Rothman, *The Discovery of the Asylum. Social order and disorder in the new republic*, Boston 1971, Andrew Scull, *Museums of Madness. The Social Organization of Insanity in 19th century England*, London 1979; Robert Castel, *Lordre psykiatrique. L'age d'or de l'aliénisme* Paris 1976; Andrew Scull, *The most solitary of afflictions. Madness and society in Britain 1700–1900*, Yale 1993; Dirk Blasius, *Der verwaltete Wahnsinn. Eine Sozialgeschichte des Irrenhauses*, Frankfurt am Main 1980; Ann Goldberg, *Sex, Religion and the Making of Modern Madness: the Eberbach Asylum and German society 1815–1849*, New York 1999.
3. Skandinaviska exempel är bland annat Bengt Sjöström, *Kliniken tar över darskapen. Om den moderna svenska psykiatrins framväxt*, Göteborg 1992; Lars Eric Jönsson, *Det terapeutiska rummet. Rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850–1970*, Stockholm 1998 och Mikael Eivergård, *Frihetens milda disciplin. Normalisering och social styrning i svensk sinnessjukvård 1850–1970*, Umeå 2003; Anders Kelstrup, *Galskab, psykiatri, galebevægelse – en skitse af galskabens og psykiatriens historie*, Köpenhamn 1983; Vagn Lyhne, *Ekspementere som en gal. Psykiatriens sidste krise*. Århus 1981; Kjersti Ericsson, *Den tvetydige omsorgen: sinnssykevesenets utvikling – et sosialpolitisk eksempel*, Oslo 1974; Wenche Blomberg, *Galskapsens hus: uskilling og internering i Norge 1550–1850*, Oslo 2002 och *Karoline og vitenskapen: et psykiatrihistorisk eksempel*, Oslo 1993; Joar Tranøy, *Psykiatriens kjemiske makt*, Oslo 1995.
4. Antologin *Discovering the History of Psychiatry* som kom ut 1994 utgör ett tydligt exempel på denna reaktion. I inledningen argumenterar Mark Micale och Roy Porter för en mer självreflexiv och mindre ideologiserad psykiatrihistoria. Enligt dem utmärktes både whig-historieskrivningen och den revisionistiska psykiatrihistorien av alltför uttalade politiska syften – om än det gällde att framställa psykiatrin i positivt eller negativt ljus – och led dessutom av brist på självkritik. För att råda bot på denna avsaknad av en problematiserande och reflekterande psykiatrihistoria erbjuder antologin ett antal artiklar med grundliga historiografiska redogörelser över forskningsfältet från 1800-talet och framåt. (Micale & Porter, 1994, s. 12.)
5. Roy Porter och David Wright, *The Confinement of the Insane. International Perspectives 1800–1965*, Cambridge 2003, s. 4.
6. Se Jette Møllerhøj, *På gyngende grund. Psykiatrins praksisser og institutionalisering i Danmark 1850–1920*. Köpenhamn 2006, s. 9–13 och Jonathan Andrews & Anne Digby, *Sex and Seclusion, Class and Custody. Perspectives on Gender and Class in the History of British and Irish Psychiatry*, Amsterdam/New York 2004, s. 13–17.
7. Se t.ex. Peter Bartlett & David Wright, *Outside the Walls of the Asylum. The History of Care in the Community 1750–2000*, London 1999, s. 13–14; Patricia Prestwich, "Female alcoholism in Paris 1870–1920" i *History of Psychiatry* 2003, 14 (3); J.K. Walton, "Casting out and bringing back in Victorian England; pauper lunatics 1840–70", i *Anatomy of Madness*, 1985, s. 136.
8. Centrala norska bidrag är Svein Atle Skålevåg, *Fra normalitetens historie. Sinnssykdom 1870–1920*. Bergen 2002; Kari Ludvigsen, *Kunnskap og politikk i norsk sinnssykevesen 1820–1920*, Bergen 1998; Petter Aaslestad, *Pasienten som tekst. Fortellerrollen i psykiatriske journaler. Gaustad 1890–1990*. Oslo 1997.

Girolamo Cardanos bild av normala och anormala pannlinjer ur *Metoposcopia libris tredecium*.